

มังคลัตถิปณี : วิธีแห่งการดำเนินชีวิตจากโลกียะสู่โลกุตตรธรรม

Mangalatthadipani : The way of life from lokiya to worldly dharma

สมบุรณ์ ตาสนธิ, พระครูปลัดณัฐพล จนฺทโก,

พระปลัดธัชชดล ยติโก, พระทิธวัช กุศลจิตโต, พุทธวรรณ มลิวัลย์

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตเชียงใหม่

t.chadol1990@gmail.com

บทคัดย่อ

มังคลัตถิปณี ชี้ให้เห็นว่าทางดำเนินชีวิตที่มีความสมบูรณ์ ยั่งยืน และเป็นมาตรฐานเรียกว่า “มงคล” มงคลข้อแรก คือ ไม่คบคนพาล และมงคลข้อสุดท้าย คือ จิตเกษม พระสูตรนี้ยืนยันว่าชีวิตที่ยั่งยืน และมาตรฐาน จะต้องมียั้งโลกียธรรมทั้งโลกุตตรธรรม ควบคู่กัน ถึงแม้จะมีวิวัฒนาการทางเทคโนโลยีเจริญก้าวหน้า ที่มีความสำคัญต่อการดำรงชีวิตและมีอิทธิพลต่อสังคมเป็นตัวกำหนดการแสดงออกทางพฤติกรรมของคนในสังคมโดยอาจสังเกตได้ว่าเมื่อบุคคลมีความเชื่ออย่างใดอย่างหนึ่งย่อมเป็นเหตุจูงใจให้เกิดการกระทำ หลักมงคลชีวิต 38 ประการประกอบไปด้วยหลักพุทธธรรมที่หลากหลายและมีทุกระดับ แต่มีความเห็นที่แตกต่างกันในการนำหลักมงคลชีวิตมาปฏิบัติและชาวพุทธบางคนก็มีความเข้าใจหลักมงคลชีวิตบางข้อผิด ดังนั้นเพื่อให้การนำหลักมงคลชีวิตดังกล่าวมาใช้อย่างมีประสิทธิภาพมากขึ้นโดยสอดคล้องกับหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาคุณค่าของนิทานระดับโลกียะโดยใช้ประกอบการอธิบายมงคลที่เกี่ยวกับการสร้างมาตรฐานกฎเกณฑ์ทางความคิดเห็นที่ถูกต้อง เป็นการเตรียมปัจจัยพื้นฐานที่จำเป็นในการสร้างชีวิต สามารถสร้างบุญกุศลอื่น ๆ ได้ง่าย เป็นนิสัยติดตัวไปข้ามภพข้ามชาติ จะได้สันติสุขเป็นเครื่องตอบแทนไปชั่วกาลนาน ดังนั้นนิทานที่ปรากฏในคัมภีร์มังคลัตถิปณี เพื่อให้สังคมเห็นคุณค่าและประโยชน์ จะได้นำมาเป็นแนวทางให้บุคคลยึดเป็นหลักปฏิบัติในชีวิตประจำวัน อันจะสร้างสรรค์ให้สังคมสามารถอยู่ร่วมกันได้ด้วยความสุขเพราะมีศีลธรรมและจริยธรรม เป็นพื้นฐานแห่งการดำเนินชีวิตที่ถูกต้องดีงาม ส่วนคุณค่าของคำสอนในระดับโลกุตระโดยใช้ประกอบการอธิบายมงคลที่เกี่ยวกับการเตรียมความพร้อม

สำหรับการฝึกฝนอบรมจิต เพื่อยกระดับจิตใจให้สูงขึ้นจนกระทั่งสามารถจัดกิเลสอย่างละเอียดบรรลุมรรคผลนิพพานได้

คำสำคัญ: มงคลชีวิต, การดำเนินชีวิต, โลภียะ, โลกุตตระ

Abstract

Mangolatthipani It pointed out that the way of life that is complete, sustainable and standardized is called "auspicious". The first auspicious point is not to associate with bullies, and the last auspicious point is spirituality. This sutra affirms that sustainable life and standards must be both Ethics and worldly virtues go hand in hand, despite the advancement of technology. It is important to live and influencing society determines the behavior of people in society. It may be observed that when a person has a belief, it is a motivation for action. The 38 auspicious principles of life consist of various and all levels of Buddhist principles. There are different opinions on how to implement the auspicious principles of life, and some Buddhists have misunderstandings about the auspicious principles of life. Therefore, in order to apply such auspicious life principles more effectively in accordance with Buddhist principles, the values of global fairy tales are used to accompany the auspicious explanations concerning the creation of standards of opinion rules. correct It provides the basics necessary to build life. Able to create other merits easily. will have peace as a reward for eternity Therefore, the tales that appear in the Mongkhon Ratthadeepani scriptures for society to see the value and benefit will be used as a guideline for people to adhere to the principles of daily life which will create a society that can coexist peacefully because of morality and ethics It is the basis for living a right and good life. The value of the teachings in the world of lokuttra is used to explain the auspiciousness of preparing for the training of the mind. in order to raise the mind to a higher level until able to thoroughly eliminate defilements and attain nirvana

Keywords: auspicious life, lifestyle, lokiya, lokuttara

บทนำ

มนุษย์เป็นสัตว์มีความคิด มีปัญญา ชอบใฝ่หาความรู้ในสิ่งต่าง ๆ รวมทั้งความรู้ในเรื่องชีวิต มนุษย์เมื่อรู้แล้วก็ดำเนินชีวิตอย่างมีจุดหมาย ทำให้มีหลักในการดำเนินชีวิต หลักชีวิตมักปะปนอยู่ใน คำสอนทางศาสนา เพราะศาสนามีอิทธิพลกับมนุษย์ ทั้งให้คำตอบเรื่องชีวิตอย่างมีเป้าหมายยุคที่ มนุษย์มีความเจริญด้านสติปัญญา พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาหนึ่งที่ชี้ความเป็นมาของชีวิตไว้อย่าง ละเอียด เช่น สอนว่าชีวิตแยกเป็นนามกับรูป ชีวิตมีองค์ประกอบคือธาตุทั้ง 4 เพื่อชี้ให้เห็นว่าสิ่งที่ยก วามมนุษย์นั้น เป็นเครื่องยนต์กลไกที่เคลื่อนไหวตามธรรมชาติ เป็นสรีรยนต์ มีส่วนประกอบ คือนาม รูป แยกส่วนประกอบออกแล้วจะไม่มีอะไร เมื่อมองชีวิตเป็นสรีรยนต์ได้วิธีขับเคลื่อนสรีรยนต์ด้วย หลักการที่จะนำไปสู่ความสมบูรณ์ นั่นคือหลักการในมงคลสูตร ซึ่งเป็นที่มาแห่งหนังสือมงคลดทิปนี (มงคล+อรรถะ+ทิปนี) แปลว่า แสดงเนื้อความของมงคลสูตร บอกให้ทราบถึงสิ่งที่จะยังชีวิตคือส รีรยนต์นี้ให้ถึงความสมบูรณ์หรือถึงความยั่งยืนตามแนวพระพุทธศาสนา (สมิตธิพล เนตรนิมิต, 2560, : 18-19)

การเวียนว่ายตายเกิดเป็นสัตว์นั้นมีจุดเริ่มต้นจากไหน และจักไปสิ้นสุดตรงไหนนั้น ยากที่จะ ตัดสินหรือทำนายว่ามีจุดกำเนิดมาจากตรงนี้และจะสิ้นสุดตรงนี้ เมื่อคิดไม่ได้ คำนวณไม่ได้จึงมี ที่มาของทฤษฎีอย่างหนึ่งคืออุจเฉททฤษฎี กลุ่มลัทธิแนวคิดว่าตายแล้วก็ขาดสูญ สำหรับพระสัมมาสัมพุทธ เจ้าตรัสเบื้องต้นและเบื้องปลายแห่งการเกิดในวัฏสงสารว่า “อนมตคโคย ภิกขเว สัสโร ปุพพา โภภี น ปณฺญาติ อวิชชา นีรณฺณํ สตฺตานํ ตณฺหาสญ โยชนานํ สนฺธาวตํ สสรตํ” แปลว่า “ภิกษุทั้งหลาย สงสารนี้มีเบื้องต้นและเบื้องปลายรู้ไม่ได้ ที่สุดเบื้องต้นที่สุดเบื้องปลายไม่ปรากฏแก่เหล่าสัตว์ผู้ถูก อวิชชาปิดขวาง ถูกตัณหาผูกไว้ วนเวียนท่องเที่ยวไป” ดังนั้น สิ่งที่ทำให้มีจุดเริ่มต้น และที่สุดแห่ง การเกิด ดังนั้น สรรพสัตว์จึงต้องมีภาพตกอยู่ในการเดินทางไปในวัฏสงสาร หรือ ภพภูมิแล้วภพภูมิ เล่า สัตว์ที่ถูกอวิชชาและตัณหาครอบงำไว้ผลักไล่ให้เกิดและตาย ยากที่คำนวณหรือคาดคะเนได้ ภาษา บาลีว่า “ปุณฺพโก” เกิดแล้วเกิดอีก หรือ “ภวเนตติ” แปลว่า ผลักไล่ไปสู่ภพชาติ แต่อย่างไรก็ตาม เมื่อมีความมืดย่อมมีแสงสว่าง เมื่อมีความร้อนก็ต้องมีความเย็น เมื่อมีสวรรค์ก็ต้องมีนรก เมื่อมีทุกข์

ความดับทุกข์ (สุข) ก็ต้องมี เมื่อมนุษย์เกิดมาแล้วในปฐมวัยส่วนใหญ่เกิดมาเพื่อแสวงหาความสุข พอ
มัชฌิมวัยเปลี่ยนแนวคิดว่าจะเกิดมาเพื่อประกอบอาชีพเพื่อให้ตนเองและครอบครัวดำรงอยู่ได้และมี
ความสุข แต่พอถึงปัจฉิมวัยจำนวนหนึ่งได้เกิดการเรียนรู้ใหม่ว่า ชีวิตต้องแสวงหาความพ้นทุกข์ เพราะ
มองว่าชีวิตนั้นที่ผ่านมาและที่แท้แล้วแล้วแต่มีทุกข์ บางคนเกิดมาโชคร้ายมากก็ไม่ต้องคิดเรื่องเหล่านี้
เลย คิดแต่แสวงหาความสุขอย่างเดียว ส่วนผู้ที่แสวงหาความพ้นทุกข์นั้นก็มีการแสวงหาความพ้น
ทุกข์หรือความอิสระแตกต่างกันไป (สมบุญ ตาสนธิ, 2564, : 332)

ศาสนาพราหมณ์ซึ่งกำเนิดก่อนพระพุทธศาสนาจึงสอนเรื่องการบำเพ็ญเพียร หรือ ผู้ประพฤติดนให้
เป็นพราหมณ์นี้มีลำดับขั้นแห่งการบำเพ็ญตน เรียกว่า อาศรม 4 ของผู้บำเพ็ญตน คือ

1) พรหมจารี แปลว่า ผู้ประพฤติพรหมจรรย์ คือช่วงชีวิตสำหรับการศึกษาเล่าเรียน เพื่อพอก
พูนความรู้

2) คฤหัสถ์ แปลว่า ผู้ครองเรือน คือช่วงเวลาในการหาความสุขทางโลก มีครอบครัว มีบุตร
ธิดา แสวงหาทรัพย์สมบัติ ประกอบศาสนพิธีและรับผิดชอบต่อชุมชน

3) วณปรสธ์ แปลว่า ผู้อยู่ป่า คือช่วงที่จะต้องปล่อยวางจากชีวิต ครอบครัวและความสุขทาง
โลก แล้วหันมาปฏิบัติธรรม ทำตนให้สมบูรณ์ด้วยคุณธรรมด้วยการออกไปพำนักอยู่อาศรมในป่า
บำเพ็ญตบะและข้อปฏิบัติอื่นๆทางศาสนาอย่างเคร่งครัด

4) สันยาสิ แปลว่า ผู้แสวงหาธรรม คือการปฏิบัติเพื่อบรรลุโมกษะอันเป็นจุดหมายปลายทาง
เป็นช่วงที่สละทุกอย่าง เหลือแต่ผ้านุ่งกับภาชนะสำหรับใส่อาหารและหมอน้ำ เทียวจาริกทั่วไปใน
ช่วงเวลาที่เกิดการแตกแยกลัทธินิกายต่าง ๆ (ดวงธิดา ราเมศวร, 2537 : 6-9).

อย่างไรก็ตาม หากเรารู้จักคิด ย่อมรู้ได้ว่าชีวิตเป็นสิ่งที่หาความสมบูรณ์ได้ยาก กล่าวตาม
ธรรมชาติของชีวิต ที่ต้องแก่งแย่งรำคร่า ถูกโรคภัยเบียดเบียน ย่อมหิวกระหาย และเมื่อถึงจุดสุดท้าย
ชีวิตย่อมแยกสลาย พอธาตุทั้ง 4 หรือชั้น 5 แยกออกจากกัน สิ่งที่เรา เรา เรา ย่อมไม่มีอยู่อีก
ต่อไป ด้วยเหตุที่รู้ว่าจุดจบย่อมเป็นเช่นนั้น มนุษย์จึงเฝ้าหาสิ่งสมบูรณ์ หาความยั่งยืน ซึ่งว่าไปแล้วมัน
ตรงข้ามกับธรรมชาติของชีวิต เรื่องนี้ จึงเป็นที่มาแห่งการมุ่งหาความยั่งยืน ที่เชื่อว่าหากใครมีสิ่งนั้นจะ

ทำให้ชีวิตสมบูรณ์ได้ การขวนขวายหาของศักดิ์สิทธิ์จะทำให้ชีวิตพบความสมบูรณ์ ด้วยเชื่อว่าหากใคร
ครอบครองสิ่งนั้นชีวิตจะมีโชคลาภ เป็นเหตุให้รุ่งเรืองก้าวหน้า จึงเฝ้าหาสิ่งต่าง ๆ ซึ่งส่วนมากเป็นวัตถุ
ภายนอก และสิ่งที่เชื่อกันว่าศักดิ์สิทธิ์ มีทั้งที่อยู่ภายนอกและที่อยู่ภายในมนุษย์ ในพระพุทธศาสนาชี้
ว่าในชีวิตมนุษย์ที่มีเวลาอย่างจำกัด สิ่งสมบูรณ์แห่งชีวิตไม่ใช่วัตถุในภายนอก แต่อยู่ภายในมนุษย์
เกิดขึ้นเพราะลงมือกระทำในบทความนี้เรียกสิ่งนั้นว่า “มงคลชีวิต” ซึ่งมีเป้าหมาย 2 ระดับ ได้แก่
ระดับโลกียะและระดับโลกุตระ ดังนี้

1) โลกียะ คือ สิ่งอันเป็นวิสัยของโลก สภาวะเนื่องในโลก ข้อปฏิบัติในสังคมนมนุษย์ทั่ว ๆ ไป

2) โลกุตระ คือ สิ่งอันมิใช่วิชัยของโลก สภาวะพ้นโลก ข้อปฏิบัติที่อยู่เหนือโลกแต่ไม่ติดโลก

ชาวพุทธมีหลักปฏิบัติที่พระพุทธเจ้าทรงชี้ว่ามงคลชีวิตเกิดได้เพราะการปฏิบัติ เมื่อมี
ความเห็นที่หลากหลายเกี่ยวกับการปฏิบัติมงคลชีวิตดังที่กล่าวมาข้างต้น จึงเกิดปัญหาว่า เราควร
กำหนดรูปแบบการประยุกต์หลักมงคล 38 ประการ และอาศรม 4 เพื่อการดำเนินชีวิตอย่างไรจึงจะ
ถูกต้องเหมาะสมหรือมีประสิทธิภาพมากที่สุดตามหลักการของพระพุทธศาสนา

ผลการศึกษา

วิธีแห่งการดำเนินชีวิตตามแนวพระพุทธศาสนาพระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้สอนวิธีและการ
ดำเนินชีวิตตามลำดับ คณะได้เรียงลำดับขั้นตอนดังนี้

พุทธวิธีการสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า

พระพุทธเจ้าทรงเป็นพระบรมครูแห่งมนุษย์และเทวดา พระองค์ทรงสอนให้เวไนยสัตว์ไปสู่
ความหลุดพ้น เป็นครูผู้สมควรได้รับการยกย่อง พระองค์ทรงสอนให้ผู้อื่นบรรลุธรรมหรือเข้าใจใน
ธรรมะ สามารถนำมาประยุกต์ใช้ในกระบวนการสอน การสนทนา พระพุทธเจ้ามักจะทรงเป็นฝ่ายถาม
นำคู่สนทนาเข้าสู่ความเข้าใจธรรมและความเลื่อมใสศรัทธาในที่สุด แม้ในหมู่พระสาวกพระองค์ก็ทรง
ใช้วิธีนี้ไม่น้อย และทรงส่งเสริมให้สาวกสนทนาธรรมกัน อย่างในมงคลสูตรว่า “กาเลน ธมมสากัจฉา
เอตมมมงคลมุตตม การสนทนาธรรมตามกาลเป็นมงคลอันอุดม” (ข.สุ.25/268/385) อย่างไรก็ตาม
พระพุทธเจ้าทรงมีคำสอนมากถึง 84,000 พระธรรมขันธ์สามารถที่จะแบ่งแยกออกตามหลักการดังนี้

1. อนุปูปิกกา เป็นหลักพระธรรมคำสั่งสอนที่กล่าวเป็นลำดับ หมายถึง พระธรรมที่พระบรมศาสดา สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสเทศนาเป็นลำดับ เพื่อพอกอธยายของเวไนยสัตว์ให้หมดจดเป็นขั้นๆ ประกอบด้วย (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), 2551 : 491)

(1) ทานกถา ว่าด้วยการให้ทาน ในภาษาไทยของเรา การให้ใช้แตกต่างกันไป คือ ให้หรือถวายแก่พระภิกษุสามเณร เรียกว่าทำบุญ ให้แก่คนทั่วไปชื่อว่า ให้ทาน จึงมักจะได้ยินกันเสมอว่าของนี้ไว้สำหรับทำบุญ ของนี้ไว้สำหรับให้ทาน ไม่ว่าจะเรียกว่าทำบุญหรือให้ทาน เนื้อแท้ก็คือ การสละสิ่งของของตนให้เป็นประโยชน์แก่ผู้อื่น เป็น การสงเคราะห์อนุเคราะห์แก่ผู้ที่ประสบความทุกข์ยากให้ได้รับความสุข เพราะฉะนั้น การให้จึงเป็นการเฉลี่ยความสุข ให้แก่คนอื่น เมื่อเราให้เขามีความสุข เราก็พลอยมีความสุข ไปกับเขาด้วย เพราะฉะนั้น ถ้าถามว่า ให้ทานแล้วจะได้อะไร ก็ตอบได้ว่าได้รับความสุขใจ ส่วนอื่นใดที่จะได้รับเพราะอานิสงส์แห่งการให้ทานนั้น ก็เป็นอีกเรื่องหนึ่ง ทานการให้จึงถือเป็นหนทางแห่งบุญคือความสุข ดังบาลีว่า สุขุ ปญฺณสฺส อจฺจาโย การสั่งสมบุญนำมาซึ่งความสุข

(2) สิลกถา ว่าด้วยคุณของศีล พระพุทธองค์ทรงแสดง ถึงศีล คือการรักษากาย วาจา ให้เรียบร้อย ไม่ใช้ร่างกายประทุษร้ายคนอื่น สัตว์อื่น เป็นต้น วาจาไม่พูดปดหรือพูด ส่อเสียด ยุยงให้เกิดความแตกแยกกันในหมู่ชน ตั้งแต่กลุ่มย่อยไปจนถึงชนกลุ่มใหญ่ คือ ประเทศชาติ บ้านเมืองที่วุ่นวายก็เพราะคนเราไม่รักษาศีล เคยถามพระว่า เพราะอะไรคนจึงไม่รักษาศีล ท่านก็บอกว่า ศีลมันหนักรับไว้ไม่ไหว ให้ไปแล้วรักษาไม่ได้” ท่านพูดสั้น ๆ แต่ลึกซึ้งพอสมควร ยากแก่การปฏิบัติ เพราะฉะนั้น การแก้ไขปัญหของสังคมต้องแก้ให้คนมีศีล อย่าไปแก้ที่กฎหมาย เพราะกฎหมายบางอย่างนั้นแก้แล้วได้ประโยชน์แก่คนกลุ่มหนึ่ง หรือบางพวกบางหมู่เท่านั้น ไม่ได้อำนวยประโยชน์แก่คนส่วนรวมอย่างแท้จริง ถ้าแก้ให้คนมีศีลได้เมื่อไร สังคมสงบ เรียบร้อย เพราะอย่างศีล 5 นั้น ถือเป็นกฎแห่งสากลจักรวาลเลยทีเดียว จะไปอยู่ที่ไหนในโลกนี้ ถ้ามีศีล 5 ข้อแล้ว อยู่ได้หมดทุกแห่งไม่มีปัญหา

(3) สัคคกถา ว่าด้วยสวรรค์ อันหมายถึงความงดงามของจิตใจ และอารมณ์ความรู้สึกที่นำพาส่งผลผลิตยินดี มีความพร้อมพร้อมด้วยความสุขที่ต้องการดังที่ใจปรารถนา บางครั้งคำว่าสวรรค์ก็หมายถึงคุณธรรมที่เกิดขึ้นในจิตของมนุษย์ที่มีหิริโอตตปปะ คือความละอายและความเกรงกลัวต่อบาปอยู่ในใจ ก็เรียกว่าเป็นเทวดา และที่หมายถึงปรโลก คือ โลกอื่นที่บุคคลจะไปบังเกิดด้วยอำนาจแห่งกุศลกรรมที่ทำไว้ เช่น การให้ทาน และการรักษาศีล เป็นต้นดังกล่าวแล้ว

(4) กามาทีนวกถา ว่าด้วยโทษแห่งกามทั้งหลาย เมื่อพระพุทธเจ้าทรงแสดงเรื่อง
สวรรค์ อันเป็นที่รื่นเริงบันเทิงใจ ที่มนุษย์พากันหลงใหล อยากได้ออยากเป็นไม่รู้จบแล้ว พระองค์ทรง
ชี้ให้เห็นว่าสวรรค์นั้นเป็นกามสุข แม้จะมีรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ อันน่าใคร่น่าปรารถนา น่า
พอใจ แม้จะเป็นสุขด้วยความเป็นของทิพย์ แต่ว่าสิ่งเหล่านั้นก็มากด้วยเวรมากด้วยภัย ด้วยว่าทิพย์สุข
นั้นล้วนมีความปรวนแปรไป เปลี่ยนแปลงไป สวรรค์เองก็ตกอยู่ในความ เป็นอนิจจัง หากความยั่งยืน
อะไรไม่ได้ รวมถึงเทวดาทั้งหลายนั้น ก็ไม่ต่างจากมนุษย์เท่าใดนัก เพราะยังมีโลก โกรธ หลง อยู่เต็ม
อัตรา ในหมู่ของเทวดาเองก็มีความขัดแย้งแก่งแย่งกันในเรื่องต่าง ๆ ไม่ต่างจากโลกมนุษย์ เช่น เทพ
อัปสรตนหนึ่งอุบัติขึ้นบนสวรรค์ แต่ไม่ปรากฏแน่ชัดว่า เขตแดนที่ตนอุบัติขึ้นนั้น เป็นของเทพบุตรตน
ใด เทพบุตรที่มีเขตแดนใกล้เคียงกันก็อ้างตนเป็นเจ้าของนางเทพ อัปสรตนนั้น ร้อนถึงท้าวสักกะจอม
เทพต้องตัดสินชี้ขาด ว่า เทพอัปสรควรเป็นสมบัติของใคร เป็นต้น เมื่อทรงชี้โทษของกามารมณ์ อัน
เป็นทิพย์ที่ไม่ควรจะไปหลงติดอยู่ ควรถอนตนออกมาเสียให้พ้น

(5) เนกขัมมานิสงส์ คือ อานิสงส์ของการออกจากกาม เป็นที่ปลอดเวรปลอดภัยโดย
ประการทั้งปวง มีความสงบเยือกเย็น ไม่รู้ร้อนฟุ้งซ่านในอารมณ์ต่างๆ มีอิสระทางจิต ไม่เกาะเกี่ยว
ผูกพันอยู่กับกามคุณทั้งหลายอีกต่อไป และเมื่อจิตของผู้ฟังน้อมไปสู่กระแสแห่งธรรมแล้ว พระองค์
ทรงแสดงอริยสัจ 4 คือ (พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), 2546 : 155) (1) ทุกข์ คือความเดือดร้อน (2)
เหตุให้เกิดทุกข์ คือ ความอยากในกาม ความอยากเป็นนั่นเป็นนี่ และการไม่อยากเป็นนั่นเป็นนี่ (3)
การดับทุกข์ คือ การดับตัณหาให้หมดไปเรียกว่านิโรธ (4) ปฏิปทาแห่งการนำไปสู่การดับทุกข์ได้แก่
มรรคมีองค์ 8 เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า มัชฌิมาปฏิปทา แนวทางนี้พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงชี้แนวทาง
สอนในพระธรรมเทศนาแก่ยสกุลบุตร จนได้บรรลุอรหัตแล้วท่านจึงทูลขอบวช เมื่อบิดาท่านสดับพระ
ธรรมเทศนาจนได้ดวงตาเห็นธรรมและถือพระรัตนตรัยเป็นที่พึ่ง เข้าวันรุ่งขึ้นพระพุทธเจ้าและพระยสะ
ได้เข้าไปรับภัตตาหารที่บ้านบิดาพระยสะ มารดาท่านยสะ และ(อดีต)ภริยาของพระยสะได้สดับพระ
ธรรมเทศนาจนได้ดวงตาเห็นธรรม แสดงตนเป็นอุบาสิกาคณแรกในพระพุทธศาสนา

2. สามกัณฐิกา แปลตามอรรถกถาว่า “พระธรรมเทศนาที่พระพุทธเจ้าทรงยกขึ้นถือเอา
เอง” คือ ทรงเห็นด้วยพระสัมมัญญา (ตรัสรู้เอง) ได้แก่ อริยสัจจเทศตามแบบเรียน แปลว่า ธรรม
เทศนาที่พระพุทธเจ้าทรงยกขึ้นแสดงเอง คือไม่ต้องปรารภคำถามเป็นต้นของผู้ฟัง ได้แก่เทศนาเรื่อง
อริยสัจ 4 ความจริงอันประเสริฐ, ความจริงของพระอริยะ ความจริงที่ทำให้ผู้เข้าถึงกลายเป็นอริยะ

(1) ทุกข์ (ความทุกข์ สภาพที่ทนได้ยาก สภาพที่บีบคั้น ชัดแจ้ง บกพร่อง ขาด
แก่นสารและความเที่ยงแท้ ไม่ให้ความพึงพอใจแท้จริง ได้แก่ ชาติ ชรา มรณะ การประจวบกับสิ่งอัน
ไม่เป็นที่รัก การพลัดพรากจากสิ่งทีรัก ความปรารถนาไม่สมหวัง โดยย่อว่า อุปาทานขันธ 5 เป็นทุกข์)

(2) ทุกขสมุทัย (เหตุเกิดแห่งทุกข์ สาเหตุให้ทุกข์เกิด ได้แก่ ตัณหา 3 คือ
กามตัณหา ภวตัณหา และวิภวตัณหา)

(3) ทุกขนิโรธ (ความดับทุกข์ ได้แก่ ภาวะที่ตัณหาดับสิ้นไป ภาวะที่เข้าถึงเมื่อ
กำจัดอวิชชา สรรอกตัณหาสิ้นแล้ว ไม่ถูกต้อง ไม่ติดข้อง หลุดพ้น สงบ ปลอดภัย เป็นอิสระ คือ
นิพพาน)

(4) ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา (ปฏิปทาที่นำไปสู่ความดับแห่งทุกข์ ข้อปฏิบัติให้ถึง
ความดับทุกข์ ได้แก่ อริยอัฏฐังคิกมรรค หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า มัชฌิมาปฏิปทา แปลว่า ทางสาย
กลาง มรรคมืองค์ 8 นี้ สรุปลงในไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ ปัญญา)

อริยสัจ 4 นี้ เรียกกันสั้นๆ ว่า ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค การแสดงอริยสัจ 4 นี้ มีชื่อเรียก
อีกอย่างหนึ่งว่า สามุกกัณฐิกา ธรรมเทศนา (พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), 2548 : 281) แบ่งออกได้
ดังนี้

(1) ขึ้นปลูกศรัทธา เนื้อหาว่าด้วยเรื่องทาน ศีล สวรรค์ โทษของกาม และอาณิสส
แห่งออกจากกาม

(2) ชี้นำเข้าสู่ความจริง เนื้อหาว่าด้วยอริยสัจ 4 ประการดังกล่าวมาแล้ว
พระพุทธเจ้าทรงแสดงแก่ยสกุลบุตรเป็นครั้งแรก ต่อจากนั้นก็ทรงแสดงแก่มารดาบิดาพร้อมด้วย
ภรรยาของเขา (พระมหาสมจินต์ สมมาปญโญ, 2548) แนวทางนี้พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงชี้แนวทาง
สอนในพระธรรมเทศนาปัญจวัคคีย์แล้ว ปัญจวัคคีย์ คือ ผู้ที่ถือปฏิบัติติดตามเจ้าชายสิทธัตถะ ซึ่งการ
ปฏิบัติที่มีในครั้งนั้นประกอบด้วย นิยมปฏิบัติกัน 2 แบบ คือแบบทรมานตน เรียกว่า ปฏิบัติแบบอัตต
กิลมณานุโยค คือ การทำตนให้ลำบาก ด้วยวิธีการทรมานตน ได้แก่ ทุกรกิริยา เป็นทางตั้งเกินไปและ
ปฏิบัติแบบตามที่ตนต้องการ คือ ต้องการอะไรก็หามาสนองความต้องการ เรียกว่า ปฏิบัติแบบกาม
สุขัลลิกานุโยค ได้แก่การท าทนให้หมกหมุ่นอยู่ในกาม ย่อมติดทางที่จะบรรลुเป็นพระอรหันต์ เป็นทาง
หน้อยเกิดไป ได้แก่ รูป รส กลิ่น เสียง และสัมผัส พอพระพุทธองค์ทรงเริ่มสอนปัญจวัคคีย์ ก็ทรงยก
การปฏิบัติ 2 อย่างมาเป็นสื่อชี้ให้เห็นว่าเป็นการปฏิบัติที่ผิดโง่ ไม่อาจนำผู้ปฏิบัติให้บรรลุคุณพิเศษได้

ต้องปฏิบัติตามทางสายกลาง (ประยงค์ อ่อนตา, 2561) ในการแสดงธรรมตรัสสอนพวักบวชชฎิล 1,003 ท่าน พระองค์ก็ทรงใช้ไฟที่พวกชฎิลบูชาเป็นสื่อ แต่ทรงเปลี่ยนเป็นไฟภายใน คือ ไฟระคะ ไฟโทสะ ไฟโมหะ จบธรรมเทศนาท่านอดิตนิกบวชชฎิลได้สำเร็จจอร์หดผล

วิถีแห่งมงคลชีวิต 38 ประการกับอาศรม 4

กาลเวลาแห่งมงคลสูตรจนถึงปัจจุบันผ่านมานับพันปี สิ่งที่พระพุทธเจ้าตรัสว่าเป็นมงคล ถึงยุคนี้ยังคงเป็นมงคลอยู่ หรือว่าทุกวันนี้สิ่งที่เป็มงคลเปลี่ยนไปแล้ว ชาวพุทธฟังเรื่องมงคลมาตั้งแต่ครั้งพุทธกาล พระพุทธเจ้าตรัสเรื่องนี้ ณ กรุงสาวัตถี เรื่องที่จัดว่าเป็นมงคลแก่ชีวิต ต้องปฏิบัติในชีวิตนี้ จึงเป็นมงคลแก่ชีวิต ไม่มีข้อใดในมงคลสูตรที่ระบุว่าจะต้องรอรับผลในชาติต่อไป รวมถึงการทำนิพพานให้แจ้งก็ต้องทำในชีวิตนี้ จึงจะเป็นมงคลแก่ชีวิต อย่างไรก็ตาม ถ้ากล่าวโดยไม่คิดว่าสิ่งที่พระพุทธเจ้าตรัส เป็นคำสอนสำหรับชาวพุทธเท่านั้น ไม่เกี่ยวข้องกับผู้ที่ไม่ใช่พุทธ จะเห็นว่ามงคลสูตรมีความหมายกว้างและครอบคลุม เหมาะกับชาวโลก โดยไม่เจาะจงว่าเป็นใครหรือว่าเป็นชนบถीलัทธิศาสนาอะไร พระพุทธเจ้าตรัสว่าถ้าใครพูดเป็นธรรม ก็รับรองว่าผู้นั้นพูดดี “บางประเด็นที่พวกเขาว่าดี แม้เราก็อ่าดีบางประเด็นที่พวกเขาว่าไม่ดีแม้เราก็อ่าไม่ดี” ไม่มีข้อแม้หรือเงื่อนไขว่าต้องเป็นคำพูดของพระองค์เท่านั้นจึงใช้ได้ ของคนอื่นใช้ไม่ได้ ใครพูดคำประกอบด้วยอรรถด้วยธรรม ทรงรับรองว่าเป็นถ้อยคำของผู้รู้ทั้งนั้น (สมิทธิพล เนตรนิมิต, 2560, : 24) อย่างไรก็ตามดังที่กล่าวมาข้างต้นว่าพระพุทธศาสนาก็น่าจะได้รับอิทธิพลมาจากศาสนาพราหมณ์ซึ่งอุบัติขึ้นก่อนพระพุทธศาสนา

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), (2548) ได้อธิบายที่มาแห่งมงคลสูตร เหตุเกิดพระสูตรข้อความเบ็ดเตล็ด พรรณนาเนื้อความจากตามที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท เราสามารถจัดรายละเอียดเพื่อให้สอดคล้องกับการดำเนินชีวิตโดยแบ่งออกเป็นด้านต่าง ๆ ดังนี้

มงคลที่ 38 คาถาที่ 1 มงคลที่ 1 ได้แก่ (1) ไม่คบคนพาล ผู้ไม่คบคนพาล เพื่อป้องกันตัวให้ไม่เป็นคนพาล (2) คบบัณฑิต คบบัณฑิตเพื่อปรับตัวให้เป็นคนดี เกลียวฉลาดเยี่ยงบัณฑิต (3) บูชาบุคคลที่ควรบูชา บูชาคนควรบูชา เพื่อยกย่องคนดี **สังเคราะห์จัดลงในโลกียะและพรหมจารี**

คาถาที่ 2 มี 3 มงคล ได้แก่ (4) อยู่ในประเทศอันสมควร ผู้อยู่ในถิ่นที่เหมาะสมย่อมมีโอกาสก่อร่างสร้างตัวให้อุ่นหนาผาคลั่ง (5) ทำบุญเตรียมไว้ก่อน มีบุญมาก่อนย่อมกระตุนใจตนเองให้เร่งสั่งสมบุญไว้ก่อนตาย (6) ตั้งตนไว้ชอบ ผู้ตั้งตัวถูกทางเป็นอันป้องกันตัวไม่ให้เดินผิดทาง

คาถาที่ 3 มี 4 มงคล ได้แก่ (7) เป็นพหูสูตร คนคงแก่เรียนเป็นคนได้สติบ่ง มีความรู้แตกฉาน
มาก(8) ฉลาดในหัตถกรรมและศิลปะ ศึกษาศิลปะช่วยให้เป็นคนช่างทำช่างพูดช่างคิด (9) มีวินัย (มี
ระเบียบวินัยดี ส่งเสริมให้เป็นคนเรียบร้อย (10) กล่าววาจาสุภาสิต พุทธวาจาสุภาสิต ทำให้เป็นคนมี
วาจาสิทธิ์ **สังเคราะห์จัดลงในโลกิยะและพรหมจารี**

คาถาที่ 4 มี 4 มงคล ได้แก่ (11) บำรุงมารดาบิดา ผู้บำรุงพ่อแม่ที่เป็นเจ้าบุญนายคุณ เป็นอัน
ได้ชำระค่าหนี้เก่า (12) สงเคราะห์บุตร ผู้สงเคราะห์บุตรแสดงว่าให้ก้าวหน้า (13) สงเคราะห์ภรรยา ผู้
สงเคราะห์ภรรยาแสดงว่าให้ก้าวหน้า (14) การงานไม่คั่งค้าง ผู้ทำการงานไม่คั่งค้าง เชื่อว่าเป็นคน
สำเร็จถึงความสมบูรณ์ด้วยทรัพย์สิน **สังเคราะห์จัดลงในโลกิยะและคฤหัสถ์**

คาถาที่ 5 มี 4 มงคล ได้แก่ (15) รู้จักให้ ผู้บำเพ็ญทานการให้ปัน เชื่อว่าถือเอาสาระของโลก
ทรัพย์ (16) ประพฤติธรรม ผู้ประพฤติธรรมเชื่อว่าถือเอาสาระของชีวิต (17) สงเคราะห์ญาติ ผู้
สงเคราะห์หมู่ญาติ เป็นอันได้เกื้อกูลคนภายใน (18) กิจการอันปราศจากโทษ ผู้ทำงานปราศจากโทษ
เชื่อว่าได้เกื้อกูลแก่คนอื่น **สังเคราะห์จัดลงในโลกิยะและคฤหัสถ์**

คาถาที่ 6 มี 3 มงคล ได้แก่ (19) จตเว่นบาปอกุศล ผู้งดเว้นจากบาป เชื่อว่าล้างตัวให้สะอาด
จากความชั่วและไม่เบียดเบียนคนอื่น (20) สำรวมในการดื่มน้ำเมา ผู้สำรวมการดื่มของมึนเมา เชื่อว่า
ไม่เบียดเบียนตัวเอง (21) ความไม่ประมาทในธรรม ผู้ไม่ประมาทในธรรม เชื่อว่าได้บำเพ็ญกุศลให้เจริญ
สังเคราะห์จัดลงในโลกิยะและคฤหัสถ์

คาถาที่ 7 มี 5 มงคล ได้แก่ (22) ความเคารพ (เคารพในท่านผู้ควรเคารพ เชื่อว่าได้บำเพ็ญ
วัตรสมบัติให้สมบูรณ์ (23) ความอ่อนน้อมถ่อมตน ผู้ถ่อมตัวต่อผู้เจริญโดยชาติ โดยวัยและโดยคุณ เชื่อ
ว่าเป็นคนนุ่งเจียมท่อมเจียม(24) ความสันโดษ ผู้สันโดษ เชื่อว่ารู้จักประมาณในของที่ควรหรือไม่ควร (25)
ความกตัญญู ผู้มีความกตัญญูต่อท่านที่มีพระคุณ เชื่อว่าตั้งอยู่ในสมบัติของผู้ดี (26) พังธรรมตามกาล
ผู้ฟังธรรมทำให้เกิดปัญญา กำจัดความหดหู่แห่งจิต **สังเคราะห์จัดลงในโลกิยะและคฤหัสถ์**

คาถาที่ 8 มี 4 มงคล ได้แก่ (27) ความอดทน ผู้มีขันติอดทน เชื่อว่าเป็นนักต่อสู้ ครอบงำ
อันตรายทั้งปวงได้ (28) ความเป็นผู้ว่าง่าย คนว่าง่ายเชื่อว่าทำตนให้มีที่พึ่ง (29) การเห็นสมณะ ผู้พบ
เห็นสมณะผู้สงบ ย่อมเป็นอันได้เห็นแบบอย่างที่ดี (30) สนทนาธรรมตามกาล ผู้ตั้งใจสนทนาธรรม
ย่อมบรรเทาความสงสัยเสียได้ **สังเคราะห์จัดลงในโลกิยะและคฤหัสถ์**

คาถาที่ 9 มี 4 มงคล ได้แก่ (31) ตบะ ผู้บำเพ็ญตบะเพื่อข่ม หรือสำรวมอินทรีย์สังวร (32) ประพฤติพรหมจรรย์ ผู้ประพฤติพรหมจรรย์ ชื่อว่าเจริญสมณธรรม **สังเคราะห์จัดลงในโลกียะและวณปรีส**

(33) เห็นแจ้งอริยสัจ ผู้เห็นอริยสัจ ชื่อว่าได้เห็นของจริงของแท้ (34) ทำพระนิพพานให้แจ้ง ผู้ทำให้แจ้งนิพพาน ชื่อว่าได้บรรลุอรหัตผล **สังเคราะห์จัดลงในโลกุตระและสันยาสิ**

คาถาที่ 10 มี 4 มงคล ได้แก่ (35) จิตไม่หวั่นไหว เพราะโลกธรรม (36) จิตไม่โศก (37) จิตสิ้น
ธุลี (38) จิตเกษม **จัดลงในโลกุตระและสันยาสิ**

ได้เป็นอย่างดีที่สามารถดำเนินไปตามขั้นตอนชีวิตอย่างเป็นระบบตามอาศรม 4 และอนุูปพิ
กถา คือ ทานกถา สีลกถา สัคคกถา กามาทินวกถา และเนกขัมมานิสงฆ์

สรุป

จากการศึกษาทำให้สามารถสร้างรูปแบบการประยุกต์หลักมงคลชีวิต 38 ประการเพื่อการ
ดำเนินชีวิตในสังคมไทยที่สอดคล้องกับหลักการของพระพุทธศาสนาขึ้นมา โดยประกอบไปด้วย
หลักการพื้นฐาน จุดมุ่งหมาย หลักเกณฑ์ในการประยุกต์ และวิธีการประยุกต์หลักมงคลชีวิต 38 ประ
การแต่ละข้อเรื่องการบำเพ็ญเพียร หรือ ผู้ประพฤติตนให้เป็นพราหมณ์นี้มีลำดับขั้นแห่งการบำเพ็ญตน
เรียกว่า อาศรม 4 ของผู้บำเพ็ญตนเพื่อมุ่งการปฏิบัติตามหลักอนุูปพิกถา ของหลักโลกียะธรรม
เหมาะแก่ฆราวาสผู้ครองเรือน คือ ร่ำรวยด้วยทานศีล เป็นความรวยที่ยั่งยืน ส่วนแนวทางสามกึ่งสิก
าได้ คือแนวทางที่ประกอบด้วยอริยสัจ 4 ซึ่งเป็นโลกุตระธรรม เหมาะแก่ผู้แสวงหาความหลุดพ้น คือ
พระนิพพานอย่างแท้จริงโดยปรับให้เหมาะสมกับสถานะและความสามารถของตน รวมทั้งสอดคล้อง
กับสถานการณ์ปัจจุบัน โดยควรกำหนดจุดมุ่งหมายทั้งจุดหมายหลักคือนิพพานและจุดหมายรองคือเป
าหมายในชาตินี้การประยุกต์หลักมงคลชีวิตตามรูปแบบนี้สอดคล้องกับหลักการทางพระพุทธศาสนา
เพราะนอกจากเป็นการปฏิบัติหลักธรรมต่าง ๆ ในพระพุทธศาสนาอย่างครอบคลุมแล้ว ยังมีจุดมุ่ง
หมายหลักที่เป็นอุดมคติของพระพุทธศาสนา ดังจะเห็นได้ว่าคำสอนของพระพุทธเจ้าเป็นอันมาก ทั้ง
สำหรับคฤหัสถ์ผู้ครองเรือน ผู้ดำรงชีวิตอยู่ในสังคม ทั้งสำหรับพระสงฆ์ ผู้ละเรือนแล้ว คำสอนใน
มงคลสูตร (มังคลัตถปิณี) จัดว่าโดดเด่นในแง่ที่มีคำสอนทั้งระดับโลกียะทั้งระดับโลกุตระ พร้อมอยู่ใน
พระสูตรเดียว มงคลสูตรระบุว่า ถ้าปฏิบัติได้จริงจะเป็นมงคลสูงสุดในชีวิต เริ่มที่จัดสิ่งแวดล้อมให้

รายงานสืบจากการประชุมวิชาการระดับชาติ ครั้งที่ 8 และระดับนานาชาติ ครั้งที่ 1 เรื่อง “พระพุทธศาสนา กับ แนวโน้มโลกยุคใหม่ : วิถีครู
 บาครวิชัยสู่อารยธรรมร่วมสมัย” “Buddhism and New Global Trends : The Footprint of Khrua Sriwichai Towards
 Contemporary Civilization”

เหมาะแก่การพัฒนาตนเอง (ระดับโลกียะ) จนถึงทำนิพพานให้แจ้ง (ระดับโลกุตระ) พระสูตรนี้จึงเป็น
 แนวทางพัฒนาชีวิตมนุษย์ที่สมบูรณ์และยังยืนตามเป้าหมายพระพุทธศาสนา ที่ต้องศึกษาเรียนรู้และ
 ปฏิบัติให้ได้อย่างแท้จริงจึงหาผู้หวังไปนิพพานได้ยากด้วยเหตุนี้กระมัง เวลามิใครชวนไปนิพพาน คน
 ทั้งหลายนึกยกให้เป็นเรื่องในอนาคตชาติ แต่ถ้าวัตรปฏิบัติที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติสำหรับพระสงฆ์
 ซึ่งล้วนมีเป้าหมายนำผู้ปฏิบัติไปนิพพานในปัจจุบัน

พรหมจรรย์	อเสวนา จ พาลาน	ปณฺธิตานญจ เสวนา	โลกียะ
	ปุชา จ ปุชนียาน	คาลาที่ 1	
	ปฏิรูปเทสวาโส จ	ปุพเพ จ กตปุญญตา	
	อตตสมมาปณฺธิ จ	คาลาที่ 2	
	พาหุสจฺจญจ สิปฺปญจ	วินโย จ สุลิกฺขิตโต	
คหฺลสฺส	สุภาสิตา จ ยา วาจา	คาลาที่ 3	
	มาตาปิตุอุฏฺฐาน	ปุตตทารสฺส สงฺคโ	
	อนากุลา จ กมฺมนตา	คาลาที่ 4	
	ทานญจ ฌมฺมจฺริยา จ	ถาตกานญจ สงฺคโ	
	อนวชฺชานิ กมฺมานิ	คาลาที่ 5	
	อารตี วิรติ ปาปา	มชฺชปานา จ สลฺลโม	
	อปฺปมาโท จ ฌมฺเมสุ	คาลาที่ 6	
	คารโว จ นิวาโต จ	สนตฺตฺธิ จ กตญฺญตา	
	กาเลน ฌมฺมสฺสวน	คาลาที่ 7	
	ขนฺตี จ โสวจสฺสตา	สมณานญจ ทสฺสน	
	กาเลน ฌมฺมสากฺจฺจา	คาลาที่ 8	
	ตโป จ พรหมจฺริยญจ	อริยสจฺจานทสฺสน	
วนปรีสฺสและสันยาสี	นิพพานสจฺฉนิกริยา จ	คาลาที่ 9	โลกุตระ
สันยาสี	ฌฺญชฺสส โลกฌมฺเมหิ	จิตฺต ยสฺส น กมฺปติ	
	อโสภ วิรช ฌม	คาลาที่ 10	

(ช.สุ.25/262-271/385-386)

References

- คณาจารย์มหาจุฬา. (2558). *มังคลัตถทีปนี เล่ม1-3*. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- คณะกรรมการแผนกตำรา. (2540). *มังคลัตถทีปนี แปล เล่ม1 พิมพ์ครั้งที่13*. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- ดวงธิดา ราเมศวร์, (2537). *อารยธรรมที่ยิ่งใหญ่แห่งเอเชีย อินเดีย-จีน*. กรุงเทพมหานคร: เคล็ดไทย.
- ประยงค์ อ่อนตา. (2561). *การสอนในพระพุทธศาสนาเถรวาท, วารสารปัญญาปณิธาน ปีที่ 3 ฉบับที่ 2*.
- พระมหาสมจินต์ สมมาปญโญ. (2548). สืบค้นตรรกวิทยาในคัมภีร์และวรรณกรรมพระพุทธศาสนา. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา: <http://oldweb.mcu.ac.th> [7 กุมภาพันธ์ 2565]
- พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), (2546). *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม* สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต). (2548). *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม*. พิมพ์ครั้งที่ 13 กรุงเทพมหานคร: บริษัท เอส. อาร์. พรินติ้ง แมส โปรดักส์ จำกัด.
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). *พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย*. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- _____. *พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาเดปิฎก ๒๕๐๐*. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.
- _____. *อรรถกถาภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย*. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๖๐.
- สมบุญ ตาสนธิ. (2564). *พุทธการกธรรม : กระบวนการเปลี่ยนผ่านเพื่อความเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า*. วารสารมหาจุฬาวិชาการ ปีที่ 8 ฉบับที่ 3.
- สมิทพิล เนตรนิมิต. (2560). *มังคลัตถทีปนี : แนวทางการดำรงอยู่แห่งชีวิตที่ยั่งยืน*. วารสารมหาจุฬาวิชาการ ปีที่ 4 ฉบับที่ 1.